

Az EISZ Nemzeti Program szerepe a könyvtárak külföldi szakirodalommal való ellátásában¹

Az EISZ Nemzeti Program online adatbázisok konzorciumi előfizetésével lehetőséget biztosít a magyarországi könyvtáraknak és felhasználóiknak a külföldi szakirodalomhoz való hozzáférésben. Az alábbiakban az online hozzáférés egyes kérdéseit, azok előnyeit és hátrányait tárgyaljuk, illetve bemutatjuk a nemzeti program elmúlt évének fejleményeit.

Tárgyszavak: *információszolgáltatás; adatbázis; előfizetés; Magyarország*

Az EISZ Nemzeti Program immár több mint 15 éve segíti a magyar könyvtárakat az online tartalmakhoz való hozzáférésben az adatbázisok konzorciumi előfizetésével. 2012 és 2016 között a programban részt vevő intézmények száma megduplázódott, a hozzáférhető adatbázisok száma is jelentősen nőtt: 2016-ra egyre több jelentős, nemzetközi multidiszciplináris adatbázis és magyar szolgáltatások szerepeltek a programban.

2016-ban az EISZ 26 adatbázist szolgáltatott a magyar intézmények számára, 2017-ben már több mint negyvenet. Ez sok, kislétszámú (4-5 fős), szakadatbázisokra vonatkozó konzorcium megalakulását jelenti – elsősorban természettudományi és orvosi területeken. De az új szolgáltatások között található jogi és bölcsészettudományi adatbázis is.

Ez a növekedés azt jelzi a program számára, hogy az intézményeknek könnyebbséget jelent a beszerzéssel járó ügyintézés átvállalása még akkor is, ha anyagilag a program nem minden esetben tudja támogatni az új adatbázisok beszerzését. Több olyan szolgáltatás is szerepel az újonnan alakult EISZ-es konzorciumok között, amelyekre eddig egyénileg fizettek elő a könyvtárak. 2018-ra további adatbázisokra történő előfizetési lehetőséget szeretnénk felkínálni az intézmények számára. Bízunk benne, hogy ezzel nemcsak segítjük az eddig előfizető könyvtárakat a beszerzésben, hanem egy-egy adatbázisra más könyvtárak is felfigyelnek, és több helyen lesznek hozzáférhetőek az országban az egyes szolgáltatások.

A nemzeti programban olyan adatbázisok is szerepelnek, amelyek nem nevezhetők egyértelműen szakirodalmi forrásnak. A közgyűjteményi források

mellett ilyen például az oktatást támogató *Alexander Street* videó-adatbázis, az orvosi döntéstámogató rendszert is kínáló *ClinicalKey* vagy a tudományos értékelésben segítséget nyújtó *InCites* és *SciVal*.

A 21. században már mindenki számára egyértelmű, hogy a szakkönyvtári feladatokhoz elengedhetetlen az online források ismerete és használata. [1] A szakirodalmi forrásoknál minden tudományterületen egyre hangsúlyosabbak a nyomtatott mellett az online források – több szakterületen pedig már meg is előzik őket. Ezt tükrözi az intézmények állománygyarapításra és adatbázis-előfizetésre fordított összege is (1. táblázat).

A táblázatból közölt adatokból természetesen nem lehet messzemenő következtetéseket levonni. Nemcsak a könyvtári statisztika olykor következtelen vagy hiányzó adatai miatt, hanem azért is, mert több intézmény természetesen az EISZ-en kívül, egyénileg is szerez be online tartalmakat. A táblázat utolsó két oszlopában az intézmények önrésze szerepel, tehát az adatbázisok tényleges előfizetési költségei ennél lényegesen magasabbak. Az egyes előfizetési díjak meghatározásáról korábban beszámoltunk. [2]

Tagadhatatlanok az online adatbázisok előnyei: a hozzáférhető folyóiratok száma, a távoli hozzáférés lehetősége, a raktározási előnyök, a dokumentumok párhuzamos használhatósága, a teljes szövegű kereshetőség. Ezek mellett a közhelyszerűen

¹ A Szakkönyvtári seregszemle 2017 konferencián 2017. március 21-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

1. táblázat

Saját szerkesztés az OSZK KI és az EISZ Titkárság adatai alapján

Intézménytípus	Állománygyarapításra fordított összeg 2015-ben (OSZK KI statisztika)	EISZ-en keresztül adatbázisok beszerzésére fordított összeg 2015-ben (önrész, nettó Ft)	EISZ-en keresztül adatbázisok beszerzésére fordított összeg 2016-ban (önrész, nettó Ft)
Felsőoktatási intézmények	2 483 826 000 Ft	866 970 682 Ft	1 455 333 156 Ft
Országos szakkönyvtárak (BME OMIKK és FSZEK nélkül)	140 446 000 Ft	20 871 486 Ft	45 066 025 Ft
MTA kutatóintézeteki könyvtárai (MTA KIK nélkül)	218 800 000 Ft	105 937 156 Ft	123 451 016 Ft

hangzó előnyök mellett azonban szembe kell nézni az egyes funkciókkal járó kihívásokkal is, hiszen nem minden lehetőség váltja be maradéktalanul a hozzá fűződő reményeket. A hozzáférhető folyóiratok nagy száma nem feltétlenül tükröződik a használt folyóiratok számában. [3] A távoli hozzáférés gyakran informatikai fejlesztést feltételez az intézmények részéről – és megfelelő informatikai készséget a felhasználóktól. Kisebb könyvtárakban és felsőoktatási intézményekben még a fix IP-cím megoldása is kérdéseket vet fel, nemhogy a Shibboleth-azonosítás vagy egy proxy beállítása. A különböző adatbázisokban elszórva megtalálható források közös kereshetősége a biztató fejlesztések mellett sem minden esetben kielégítő, és gyakran átláthatatlanná válik a könyvtárban hozzáférhető digitális állomány. Ez utóbbin szeretne majd segíteni az EISZ fejlesztés alatt álló COMPASS adatbázisa. Az adatbázis a korábbi COMPASS [4] adatokkal frissített és funkcióiban lényegesen bővített változata lesz.

A digitális állomány talán legnagyobb problémája nem a különböző tárgyszavazások és feldolgozási eljárások okozta eltérések, bár kétségtelen, hogy ezek sem szerencsések. Ennél nagyobb problémát jelenthet a könyvtáraknak az előfizetett tartalom nyomon követése. Minden szolgáltató más és más feltételeket határoz meg a kurrens és az archív anyag hozzáférésére: olykor egy csomagon vagy kollekción belül is eltérő évfolyamok érhetők el a folyóiratoknál. [5] Ezek nyomon követése már-már önálló munkakört kíván magának. Nemcsak a nagy mennyiségű adatok és azok összehangolása miatt, hanem az intézmények és a szolgáltatók szerződéseinek ismerete miatt is. Emellett az egyes címlisták a KBART szabványok ellenére nehezen egybevetethetők a formai sajátosságok miatt, ami tovább nehezíti a gyarapító könyvtáro-

sok feladatát. Az évente mozgó, gördülő archívumról még nem is beszélünk, amikor minden évben más és más évfolyamokhoz és számokhoz férhet hozzá az előfizetés keretében a könyvtári felhasználó.

Ehhez hasonlóan hangsúlyos kérdés az állomány kezelése: a szerződések alapján kell lényegében egyesével nyomon követni, hogy az előfizetések esetleges lemondása után mihez marad hozzáférése a korábban előfizető intézménynek. Ezek folyamatos monitorozása szintén jelentős feladat. Az előfizetések nyomon követését nehezítik az egyes csomagok címlistájának változásai, a folyóiratok kiadváltásai, a szolgáltatók archívumra vonatkozó politikájának esetleges módosulásai. Az EISZ Titkárság a későbbiekben szeretne megoldást keresni ezekre a problémákra.

Vitathatatlan előnye az online forrásoknak a használat nyomon követése. Azonban itt is több kérdés merül fel. Ahhoz, hogy megbízható adataink legyenek, a statisztikamodulok alapos ismerete szükséges. Hiába használja a szolgáltatók nagy része a COUNTER-szabványokat [6], mégis rendszeresen kell tisztítani a használati adatokat. Ez nem mindig a statisztikamodulok felépítésének köszönhető, sokkal inkább a magyar intézményrendszer sokszínűségének és évről évre történő változásának. A szolgáltatók gyakran értetlenül állnak az intézmények összevonása, szétválása, átalakulása előtt, és az intézményi IP-címek átvezetése nem minden esetben történik meg azonnal. Ez nemcsak a hozzáférésre, de a megbízható statisztikára is hatással lehet bizonyos esetekben.

A fenntartó és az intézményvezető számára nem mindig egyértelmű, hogy az esetleges online beszerzés nem feltétlenül jár a használat ugrásszerű

emelkedésével. Első látásra ijesztő lehet, ha egy drágán beszerzett e-könyvet csak tízszer nyitottak meg az előfizetés évében. De vajon elégedetlenné lennénk-e a beszerzéssel, ha egy nyomtatott szakkönyvet egy évben tízszer kölcsönöznek a könyvtárunkban? Kevésnek tűnhet egy-egy folyóirat esetén, ha egy évben csak 50 tanulmányt töltöttek le belőle. De vajon elégedetlenné lennénk-e ezzel az értékkel, ha egy nyomtatott folyóiratból évente 50 fénymásolatot kérnének? És természetesen nagyobb folyóiratcsomagnál mindig lesznek folyóiratok, amelyeket egy adott intézményben nem vesznek igénybe. Ezek mind velejárói az előfizetéseknek. [3] A használat követése nemcsak az előfizetett tartalmak értékelését segíti, hanem az új tartalmak beszerzését is. Így jelentek meg a magyarul egyelőre egységes elnevezés nélküli patron-driven acquisition (PDA) eljárások,² illetve a COUNTER-szabványok között a visszautasított kérésekre vonatkozó részek. [6]

Az online világ azonban nem csak az állománygyarapítás és az előfizetések körül forog. A nyílt hozzáférésű dokumentumok legalább annyira felforgatták az információs szakmát, mint korábban az online források megjelenése. [7] A nyílt hozzáférést szinte minden könyvtáros támogatja, az EISZ Nemzeti Program is tagja a Directory of Open Access Journals-nek (DOAJ). Ugyanakkor nehezen követhető a nyílt hozzáférésű tartalmak be-

számítása az előfizetési költségekbe és nehezíti a használati adatok elemzését. Szépen mutat egy adatbázisból 10 ezer letöltés. De árnyalja a képet, ha ebből ötezer nyílt hozzáférésű dokumentum, ami előfizetés nélkül is elérhető. Természetesen a megfelelő COUNTER-szabványok segíthetnek a hasonló kérdések vizsgálatában, de a könyvtárosnak nagyon figyelnie kell, ha az online források használatát elemzi.

A 2. táblázatban és az 1. ábrán bemutatjuk néhány kiemelt adatbázisnál a 2016. évi letöltések, a 3. táblázatban és az 2. ábrán a rekordmegtekintések adatait. Az értékek intézményekre és adatbázisokra lebontva hozzáférhetők az EISZ Titkárság honlapján. Nem meglepő, hogy az EISZ kínálatában 2016-ban az *Elsevier ScienceDirect* adatbázisából töltötték le a legtöbb tanulmányt. Ez a tendencia már sok éve megfigyelhető, ez az egyik leginkább használt és leginkább költségigényes adatbázis.

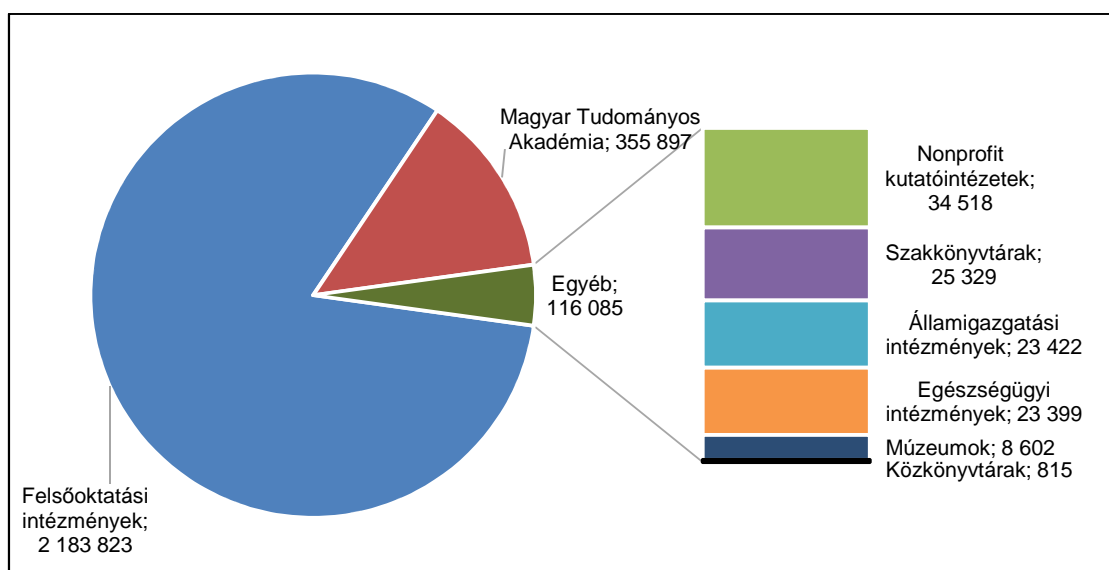
² A magyar szakirodalomban az olvasó/felhasználó központú beszerzés, olvasó/felhasználó által kezdeményezett állománygyarapítás, felhasználóvezérelt beszerzés, olvasói/felhasználói igény alapján történő beszerzés egyaránt előfordul. A fogalmat leghelyesebben talán a felhasználói igény alapján irányított beszerzés adja vissza, hiszen az eljárás során a felhasználónak nem kell külön jeleznie a könyvtár felé; a beszerzés közvetlenül a letöltések alapján történik.

2. táblázat

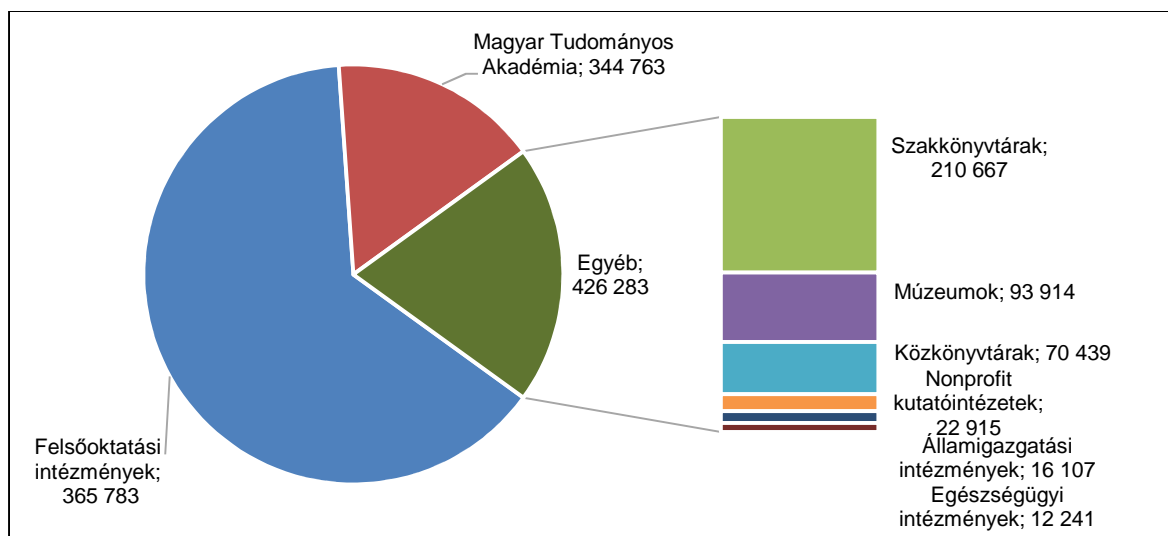
Letöltések száma a teljes szövegű adatbázisokból intézménycsoportok szerint 2016-ban (db)

Intézmény típusa	Felső- oktatási intézmények	Magyar Tudományos Akadémia	Nonprofit kutató- intézetek	Szak- könyvtárak	Állam- igazgató- si intéz- mények	Egészség- ügyi intéz- mények	Múzeumok	Köz- könyv- tárak	Összesen
Az összes teljes szövegű letöltés 2016-ban	2 183 823	355 897	34 518	25 329	23 422	23 399	8 604	815	2 655 807
Academic Search Complete	107 605	4 060	187	11 318	258	311	25	717	124 481
ACM Digital Library	6 792								6 792
Akadémiai Kiadó Folyóiratai	28 459	4 750	207	1 181	435	217	809	98	36 156
Business Source Premier	23 332								23 332
Cambridge University Press Journals	47 260	337		181					47 778
Econlit with Full-text	4 065								4 065

JSTOR	157 990	22 868		8 667	145		5 488		195 158
Lippincott Williams & Wilkins	33 152								33 152
MLA-LRC	1 111	136		413					1 660
Nature	93 635	36 620	2 550						132 805
Project MUSE	12 991	1 348		241					14 580
Science Magazine	17 400	6 973	520						24 893
ScienceDirect	1 420 734	230 425	25 893	2 130	20 733	14 755	1 445		1 716 115
SpringerLink	229 297	48 380	5 161	1 198	1 851	8 116	837		294 840

1. ábra Letöltések száma a teljes szövegű adatbázisokból intézménycsoportok szerint 2016-ban (db)

2. ábra Rekordmegtekintések száma intézménycsoportok szerint 2016-ban (db)

3. táblázat

Rekordmegtekintések száma intézménycsoportok szerint 2016-ban (db)

Intézmény típusa	Felsőoktatási intézmények	Magyar Tudományos Akadémia	Szakkönyvtárak	Múzeumok	Közönyvtárak	Nonprofit kutatóintézetek	Államigazgatási intézmények	Egészségügyi intézmények	Összesen
Az összes rekordmegtekintés 2016-ban	1 365 783	344 763	210 667	95 682	70 439	22 915	16 107	12 241	2 138 597
MeRSZ	2 738		3 082						5 820
Akadémiai Kiadó Szótárak	234 881	41 418	21 628	18 232	162	4 125	4 910		325 356
ADT	351 092	102 381	174 422	77 450	70 277	15 484	9 350	10 722	811 178
CAB Abstracts	6 607		9 714			156			16 477
Econlit Index	5 130	193							5 323
FSTA	1 268		1 119						2 387
MathSciNet	90 814	37 782							128 596
MLA-LRC	1 501	447	702						2 650
SciFinder	58 320								58 320
Scopus	321 180	93 760				1 467	1 514		417 948
Web of Science	292 252	68 782				1 683	306	1 519	364 542

Az EISZ Nemzeti Program központi költségvetése mellett a fenntartók egyre inkább felismerik, hogy az adatbázisokhoz történő hozzáférés elengedhetetlen a kutatómunkában és a könyvtári szolgáltatásokban. A felsőoktatásban az EMMI már jól bejáratott rendszer szerint céltámogatást biztosít az intézményeknek, amelyet azok csak adatbázisokra költhetnek. Hasonló rendszer kezd kialakulni az akadémiai kutatóintézeteknél, ahol a 2017. évi előfizetések fenntartását az *MTA Kutatóintézeti Főosztálya* célzottan támogatta. Sajnos az országos szakkönyvtárak esetén a fenntartói sokszínűség egyelőre nem teszi lehetővé egy ilyen rendszer kialakulását, hiszen az egyes szakkönyvtárak költségvetése más és más forrásból táplálkozik. Bár az elvi lehetőség meglenne rá, és lépések is történtek ebbe az irányba, de egyelőre a kórházak esetén sem alakult ki az online forrásokra vonatkozó céltámogatás rendszere. A megfelelő szintű szolgáltatások fenntartásához és fejlesztéséhez elengedhetetlenek azok a munkatársak, akik az adatbázisokat testre szabják, a hozzáférhető állományt és a használati adatokat kezelik, akik a szolgáltatásokat bemutatják a hallgatónak, kutatóknak, felhasználóknak. De talán mindezeknél is fontosabb a fenntartható pénzügyi keret kialakítása, ami már gyakran túlmutat a könyvtárakon.

Az adatbázisok iránti igény egyértelműen jelzi, hogy ezekre a szolgáltatásokra szükség van a szakkönyvtárakban. Reméljük, hogy az EISZ Nemzeti Program azoknak az országos projekteknek a sorához csatlakozik, amelyek tényleges együttműködéssel, valóban segítik a könyvtári szolgáltatások fenntartását és bővülését a 21. században. Szeretnénk, ha a külföldi szakirodalom beszerzésében nemcsak megkerülhetetlenek lennének az intézmények számára, hanem a kollégák bizalommal fordulnának hozzánk az online forrásokot érintő kérdésekben.

Irodalom

- [1] KISZL Péter: Ki viszi át...? A könyvtárak társadalmi felelősségvállalása a digitális korban = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 64. köt. 1. sz. 2017. p. 1–23. <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/774/922>
- [2] LENCSÉS Ákos: Előfizetési díjak meghatározása közös adatbázis-előfizetések esetén az EISZ Nemzeti Programban = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 63. köt. 10. sz. 2016. p. 393–401. <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/133/134>
- [3] FRAZIER, Kenneth: What's the Big Deal? = The Serials Librarian, 48. köt. 1–2. sz. 2005. p. 49–59. http://dx.doi.org/10.1300/J123v48n01_06

- [4] PÁLL Zoltán: COMPASS. Iránytű az információhoz. In: Networkshop 2015. [Budapest], Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Intézet, 2015. [CD]
- [5] STEMPER, Jim – BARRIBEAU, Susan: Perpetual access to electronic journals: A survey of one academic research library's licenses = Library Resources and Technical Services, 50. köt. 2. sz. 2006. p. 91–108.
<http://dx.doi.org/10.5860/lrts.50n2.91>
- [6] PESCH, Oliver: COUNTER: looking ahead to release 5 of the COUNTER code of practice = The Serials Librarian, 71. köt. 2. sz. 2016. p. 83–90.
<http://dx.doi.org/10.1080/0361526X.2016.1210554>
- [7] HOLL András – BILICSI Erika: Az Open Access és a sárgaköves út = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 63. köt. 9. sz. 2016. p. 340–343.
<http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/112/113>

Beérkezett: 2017. IV. 8-án.

Dér Ádám

az MTA Könyvtár és Információs
Központ, EISZ Titkárság
főkönyvtárosa.
E-mail: Der.Adam@konyvtar.mta.hu

Lencsés Ákos

az MTA Könyvtár és Információs
Központ, EISZ Titkárság
főkönyvtárosa.
E-mail:
Lencses.Akos@konyvtar.mta.hu